

dini autor u Hrvatskoj koji je primijenio znanja: 1) iz društvenih znanosti (ekonomija, filozofija, politologija, sociologija, evolucijska psihologija i pravo); 2) iz prirodnih znanosti (neuroznanosti, medicina, evolucijska biologija i genetika); 3) iz interdisciplinarnih znanosti (sociobiologija, sacionika, antropologija, edukologija i memetika), te ih supsumirao u jednu smislenu epistemologiju, koja egzistira kroz cijelo djelo. Njegova znanstvena promišljanja o čovjeku nisu negativistička već humanistička; za njega, čovjek je misaono biće koje tek treba postati spoznajno svjesno onoga što se događa oko njega i u njemu samom. Autor dubinski analizira stanje globalnih odnosa u svijetu, te daje sintezu onog što jest i projekciju kakvi bi ti odnosi trebali biti. Sjetimo se samo knjige *Strategija nasilja kao strategija razvoja* iz 1996., gdje se već mogu nazrijeti konture buduće kritike neoliberalizma kao socijaldarvinizma. Nažalost, recepcija Kulićeva znanstvenog rada u RH nije kakva bi trebala biti; na našu štetu možemo reći da je poznatiji i cjenjeniji u inozemstvu (o čemu svjedoče primljene nagrade).

Na kraju mi ostaje nada da će se to promijeniti baš ovom knjigom.

Marko Škopac

Hauke Brunkhorst

Solidarnost

Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice

S njemačkoga preveo Tomislav Medak, Beogradski krug & Multimedijalni institut Zagreb, Beograd – Zagreb 2004.

Pojam solidarnosti u današnjem je političkom okružju možda najnedostatniji pojam.

Kako u političkoj teoriji tako, i još više, u političkoj praksi.

Prije svega, nedostajući je upravo u pukome realitetu svijeta u kojemu živimo.

Da ne navodimo na ovome mjestu njegove sveprisutno prepoznatljive karakteristike, re-

cimo tek ovo: u globalnom svijetu omiprezentne komunikacije nedostaje nam globalno statuiranje globalne solidarnosti.

Njemački filozof i sociolog srednje generacije, Hauke Brunkhorst, odlučio se navlastito pozabaviti baš ovom temom. Upravo pridjevak njemački bitno predodređuje i njegovu metodu pri tom pokušaju.

Jer, baš njemački, odnosno germanski pedantno, Brunkhorst je posložio povijest samozadanog termina, izložio najrelevantniju literaturu, ali i filozofski domišljeno ponudio nam viđenje solidarnosti u sveobuhvatnosti suvremenih teorijskih diskursa.

Na sličan je način temi postmodernizma, primjerice, pristupio svojedobno Wolfgang Welsch, dajući ovoj kulturološki »ne-njemačkoj temi« dignitet filozofijskog uvida.

Brunkhorst je inače autor koji je dosada bio preveden na hrvatski tek u obliku njegovih kraćih uradaka, svojevremeno objavljivanih u časopisima poput *Filozofskih istraživanja* i *Kulturnog radnika*. Ovo je njegova prva knjiga objavljena na hrvatskome.

Sam je, pak, autor u svijetu poznat kao jedan od najplodotvornijih nastavljača kritičke teorije općenito, kao i misli Jürgena Habermasa, posebice.

No, svojim se radovima, kao i knjigama o Adornu, Marcuseu i Hannah Arendt, uvelike osamostalio kao navlastit predstavnik »Nove kritičke teorije«, po čemu je i nazvana eponimni knjižni niz Beogradskog kruga i Multimedijalnog instituta iz Zagreba.

Brunkhorst je i dugogodišnji ko-direktor kursa iz »Socijalne filozofije«, koji se svake godine plodotvorno odvija na Interuniverzitetском centru u Dubrovniku.

Knjiga *Solidarnost* nosi podnaslov *Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*. Njime je vrlo opipljivo opisan put po kojemu se kreće razvijanje Brunkhorstove analize pojma.

Nakon kratkog uvodnog dijela, gdje se govori o pojmu solidarnosti, knjiga je podijeljena u tri zasebne cjeline.

U prvoj se cjelini, nazvanoj »Stupnjevi solidarnosti«, daje povijesni pregled nastanka pojma. Ovaj je dio podijeljen u tri temeljna historijska očitovanja u razvoju solidarnosti. Naime, ista se razvija stupnjevanim slijedom od termina »građanskog prijateljstva«, preko europskog začinjanja u »jeruzalemskom bratstvu«, pa do Ideja iz revolucionarne 1789., odnosno prvih naznaka »patriotizma ljudskih prava«.

Taj se slijed, na drugi način, pokreće iz he-lenističko-rimske tradicije, preko židovsko-

kršćanskog »oplemenjivanja pojma«, pa sve do uspona »trećeg staleža«, utjelovljenog u prosvjetiteljstvu i francuskoj građanskoj revoluciji.

Drugi dio knjige, možda i analitički najlucidniji, govori o »Društvenoj integraciji bez solidarnosti«. Dvostruki problem uključivanja u modernom društvu – problem individualnog i socijalnog uključivanja – daje nam pregnantnu sintezu svih akutnih teorijskih diskursa o suvremenosti, ne prezajući od britkih kritika globalizacijskih trendova i nepravdnosti svijeta u kojemu živimo.

Upravo ću na ovaj dio Brunkhorstove knjige i sam najviše obratiti pozornost na kraju prikaza.

Konačno, treći se dio knjige bavi pitanjem »Solidarnosti u globalnoj pravnoj zajednici«. U njemu autor nudi niz zanimljivih hipoteza o budućem ustroju europske, pa onda i globalne zajednice, a sve pod vidom re-aktualiziranog i re-filozofiranog pojma solidarnosti.

Tako u ovome dijelu dolazi do izražaja Brunkhorstov pokušaj sinteze humanističke tradicije i konstitucionalizma. Konstitutivni, pravni okvir mogućeg tematiziranja, pa onda i realiziranja solidarnosti ono je što, *in ultima linea*, zanima autora u pokušaju osmišljavanja budućih globalnih zajednica.

Međutim, ovdje se nameće i jedno, neizostavno pitanje: *Cui bono?*

Ima li konstitucijski zasnovana globalna zajednica svoj razlog postojanja, svoj *raison d'être*, sve dok se i čimbenici moći u njoj, ne podrede zakonima i pravu?

Sve dok je trasimahovski princip »pravednosti kao koristi jačega« tako bolno na djelu, globalno pravni poredak, ba solidarnošću kao svojim konstitutivnim elementom ostati će tek hipostazirana utopija, ili, pak, puka teorijska tlapnja!

No, unatoč tomu, Brunkhorst u ovome, zaključnom dijelu knjige, ipak nam nudi mnoštvo filozofijskom akribijom namrijetih analiza i pretpostavki za bolji i pravedniji, u konačnici – solidarniji svijet. Tako on u svojim ekskursima tematizira i mogućnost decentriranja eurocentrizma. Ova se, pak, sastoji u denacionalizaciji solidarnosnih impulsa i njihovu podizanju na univerzalnu ravan. U svojoj analizi globalno pojmljenog centra i njegova protupola – periferije, Brunkhorst dektira »globalizaciju starih problema«: s jedne strane, fundamentalizma, a s druge, sveprisutnog socijalnog isključivanja. Ovim se problemom bave mnogi filozofi od autoriteta posljednjih godina, među njima možda naj-

znakovitije nedavno preminuli Jacques Derrida u svojoj lucidnoj studiji *Sablasti Marxa*.

Nadalje, Brunkhorst kao predmet analize uzima i pojmove poput: »Hegemonijalno svjetsko pravo«, zatim, što to znači »Slaba javnost«, kao i mogućnost njezina preobražaja u »jaku« javnost s konstitucionalnim potencijalima.

Autor ne zaobilazi ni »Ustavna pitanja«, kao adresata kojima se takova »Jaka javnost« obraća, a ne zanemaruje niti sasvim filozofijsku dimenziju pitanja o »Ljudskim pravima«.

Ljudska prava, kod Brunkhorsta, nisu tek parola kolokvijalno vođenog medijskog profaniranja, već »tvrda teorija« prave germanske akribičnosti.

Kad autor govori o »Jakim ljudskim pravima«, onda dobivamo dojam da su ta prava i zbiljski (wirklich) »jaka«.

Na koncu knjige, a sasvim primjereno cjelokupnoj autorovoj intenciji, nudi nam se poglavlje »A Evropa?«. U njemu su izloženi nacrti buduće europske ustavotvornosti, no uz nužan teorijski oprez pri analiziranju mogućnosti njezina stvarnog konstitucionaliziranja.

Brunkhorst zamjećuje i nedostajući »revolucionarni akt« pri preutemeljenju europskog ustava. No, onkraj realiteta – gdje kao predstavnici buduće Europe još čvrsto sjede »heideri i berlusconi« – on ipak misli da trebamo vjerovati pravu kao temelju oblikovanja pravednosti.

Naime, prema njemu, »potreban nam je radikalni reformizam koji pravne tekstove uzima 'za riječ', ne bi li praznu ljusku neuređene legalnosti oblikovao u javnog glasnogovornika nadolazeće demokracije«.

Upravo je »demokracija« onaj obećavajući temelj i teren na kojemu Brunkhorst bazira svoje definiranje solidarnosti. Na samome početku knjige tako kaže: »... solidarnost se u modernim društvima podudara s pojmom demokracije«.

U tome je, recimo, blizak s teorijom Antonia Negrija i Michaela Hardta, koji u svojoj najnovijoj knjizi *Multitude* (Mnoštvo) – nastavku bestselera *Empire* – također u demokraciji nalaze dijalektičko razrješenje prethodnih poglavlja Rata i Mnoštva.

Vratimo se samom, pomalo »teorijski sklisikom« terminu solidarnosti i njegovoj povijesti. Njegovi su izvori antičko-rimski pojam građanskog prijateljstva, koji potječe od pogansko-republikanske sloge, dok je s druge strane pojam – kako rekospo – »oplemenjen« biblijsko-kršćanskim bratstvom.

Dakle, u korijene pojma solidarnosti uključena su oba pola povijesnih predodređenosti »zapadnog čovjeka«: *grčko-rimski* i *židovsko-kršćanski*.

Solidarnost je i demokratsko ostvarenje individualne slobode. Tomu je možda ponajviše, pak, pridonijelo nasljeđe francuske građanske revolucije i njome namrijet, kako Brunkhorst kaže, »patriotizam ljudskih prava«.

Solidarnost, nadalje, »nije milost nego pravo«. Prema tome, solidarnost nije drugo od pravednosti – *nota bene*, ovdje poistovjećene s formaliziranim pravom!

Dakle, demokratsko je ostvarenje solidarnosti omogućeno individualnom slobodom.

Inherentno tomu, solidarnost nije tek privjesak organski nastale *zajednice* već je rezultat konstitualiziranja u *društvo*.

No, sam je autor svjestan da ovi postulati ne moraju uvijek biti i realna slika stvarnog stanja svijeta u kojemu živimo.

Nažalost, prvenstveno smo svjedoci »globalizacije moći, prava i novca«. Ovi se, sasvim sigurno, globaliziraju nauštrb i na teret »demokratske solidarnosti«.

Upravo o tomu govori već spomenuto drugo poglavlje Brunkhorstove knjige.

Prema Luhmannu izvedeni, funkcionalni sustavi suvremenog društva troše ljudsku supstanciju a da je ne obnavljaju. Tržišna ekonomija i suverena državna moć u novonastalim globalizacijskim uvjetima predstavljaju novovrsne oblike »socijalne integracije bez solidarnosti«. Pod režimom funkcionalne diferencijacije, nečuveno bogatstvo ne daje se odijeliti od nečuvеног siromaštva.

Bezgranična kapitalistička ekspanzija radi ekspanzije, sasvim sigurno, uništava nasljeđe, ali i potencijale solidarnosti kao primarne ljudske vrijednosti. Na taj način trpi i demokracija, toliko prisutna u ustima boraca protiv terorizma i tvorca »Novog svjetskog poretka«.

Potreba za bratstvom i političkom jednakošću, javlja se kao prepoznavanje nedostatnosti solidarnosti u suvremenom, globalnom svijetu. Iako se Brunkhorst, prije svega, zalaže za konstitucionalizam solidarnosti i legalizirani ljudskopravni okvir demokratskog svjetskog društva, uputnijim mi se čini ovaj prikaz završiti jednom drugom njegovom opaskom.

»Strukturno povezivanje ne rješava problem solidarnosti«.

Dakle, nažalost, *demokratska solidarnost* ostaje tek utopijskom težnjom nekih budućih vremena.

Marijan Krivak

Manuel Castells

Internet galaksija

Razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003.

Nakon vrlo uspješne trilogije: *Informacijsko doba, ekonomija, društvo i kultura* (I. Svezak: »Uspón umreženog društva«, II. svezak: »Moć identiteta« i III. svezak: »Kraj tisućljeća«) nastale u drugoj polovici 90-tih godina prošlog stoljeća, Manuel Castells i u ovoj knjizi nastavlja analizirati odnose između razvoja informacijske tehnologije i različitih područja društvenog djelovanja, kao i društva u cjelini. Knjiga *Internet galaksija. Razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu* podijeljena je na jedanaest zasebnih poglavlja. Uvod, kojeg Castells metaforički naslovljava »Mreža je poruka«, počinje tvrdnjom da je Internet »tkivo naših života«. Mogući nastavak ovoj tvrdnji bio bi »a mi (ljudi) smo snopovi informacija«, čime bi se upotpunio »klasični« kibernetički stav o ljudskom životu. Naravno, uz napomenu da Internet nastaje dvadesetak godina nakon kibernetike. U uvodu Castells uglavnom općenito izlaže o društvenoj važnosti Interneta. Prvo poglavlje, »Lekcije iz povijesti Interneta«, donosi vrlo iscrpan pregled nastanka i razvoja onoga što danas nazivamo Internetom. Od 1969. godine i nastanka računalne mreže Agencije za napredne istraživačke projekte (ARPA – NET), do 1991. godine kada je Linus Torvalds na temelju UNIX-a razvio novi operativni sustav (Linux) i besplatno ga distribuirao na Internetu i dalje, Castells nudi sažetu i informativnu povijest Interneta. Poseban naglasak stavlja na diskrepanciju između vojnih potreba, unutar kojih informacijska tehnologija dobrim dijelom nastaje i razvija se, te »znanstvenih snova« o slobodi i promjeni svijeta. To unutrašnje sučelje instrumentalnosti i utopijskih sadržaja sve do danas ostaje jednom od ključnih karakteristika Interneta, ali i cjelokupne informacijske tehnologije.

Drugo poglavlje tematizira kulturu Interneta, za koju Castells navodi da je, prije svega, kultura samih stvaratelja Interneta. S tim u vezi, on razlikuje četvoroslojnu strukturu koja karakterizira kulturu Interneta: tehnomeritokratska, hakerska, virtualno-komunitarijanska i poduzetnička kultura.